

УДК 351:364
© 2013

О.П. КАРАСЬОВ,
кандидат економічних наук

ТЕНДЕНЦІЇ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Розглянуто сучасний стан аграрних відносин та їх роль в економічному розвитку країни. Окреслено проблеми державного регулювання аграрних відносин та виявлено нові тенденції впливу держави на них.

Постановка проблеми. Розгляд сучасних аграрних відносин має першорядне значення для виявлення основних закономірностей суспільного розвитку. Проведення аграрної реформи, обґрунтування її стратегії і тактики передбачає необхідність глибокого та всебічного дослідження теоретичних основ аграрних відносин, що дозволить надалі розробити принципи, механізми їх ефективної реалізації.

Необхідність дослідження тенденцій розвитку аграрного ладу обумовлена рядом моментів. Сьогодні значна частина населення земної кулі живе в країнах, в економіці яких переважає аграрний сектор. Крім того, для багатьох країн, у тому числі і наша держава, продовжує залишатися актуальною проблема продовольчої безпеки. Сільське господарство забезпечує населення продуктами харчування, а переробну промисловість сировиною. Приблизно 70 % предметів споживання виробляються з продукції сільського господарства, тому від ефективності цієї галузі прямо залежить життєвий рівень населення. Продовольча безпека країни, будучи складовою частиною її національної безпеки, виступає як гарантія стабільного задоволення потреб населення в продуктах харчування [3, 4]. Виявлення нових тенденцій впливу держави на аграрні відносини є пріоритетним напрямом в економічному зростанні країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження з проблем аграрних відносин свідчать про різноманіття в самому понятті аграрних відносин. Це різноманіття зумовлено не стільки суб'єктивними дослідницькими факторами, скільки складністю самого поняття, різною глибиною розробки проблем і різноманітним підходом до практичних аспектів розвитку аграрних відносин. Найбільш поширеним є погляд, що аграрні відносини – це одна з найважли-

віших сторін виробничих відносин у різних суспільно-економічних системах з приводу використання землі та інших природних багатств. Така точка зору притаманна значній кількості вітчизняних учених: М.В. Болдуєву [1], С.М. Кваші [2], О. Могильному [3], Г.П. Пасемко [4], І.І. Шупику [7] та ін. Не слід забувати і про роль сільського господарства у створенні валового національного продукту, національного доходу.

Вклад сільського господарства в економічне зростання може бути оцінений по трьох напрямках:

- участь аграрного сектору в створенні валового внутрішнього продукту;
- частина товарної продукції та участь у товарообігу;
- факторіальний вклад сільського господарства в економічне зростання.

Участь сільського господарства в створенні валового внутрішнього продукту можна оцінити низкою показників:

- абсолютним об'ємом виробленої продукції та зміною її структури;
- обсягом виробництва агропродуктів з розрахунку на одного жителя або на одного зайнятого в сільгоспвиробництві.

При цьому видимі такі залежності:

- чим більша частина агровиробництва у валовому внутрішньому продукті, тим вища міра участі аграрного сектору в економічному зростанні;

- чим вищі темпи зростання агропродукції порівняно з темпами зростання виробництва в інших галузях економіки, тим більший вклад сільського господарства в економічне зростання [5].

Мета роботи: визначити сучасні особливості суб'єктів аграрних відносин та виявити нові тенденції впливу держави на аграрні відносини.

Результати дослідження та їх обговорення. Вклад аграрного сектору в економічне зростання пов'язаний з його подвійною роллю. По-перше, як постачальника продукції на внутрішній і зовнішній ринки, а по-друге, як споживача ресурсів, вироблених в інших галузях економіки. Інтенсифікація виробництва обумовлює швидке зростання споживання в сільському господарстві продукції галузей промисловості, що впливає на темпи зростання вітчизняної індустрії.

Відмінність сільського господарства як галузі матеріального виробництва від інших галузей проявляється, передусім, у тому, що тут головним засобом виробництва виступає земля. Особливості землі як головного засобу виробництва в сільському господарстві, з одного боку, обумовлюють специфічність технологічного процесу в землеробстві, з іншого, є природними передумовами певних економічних відносин.

Сільське господарство різних країн характеризується неоднаковим рівнем розвитку продуктивних сил, різною родючістю земель, різними формами власності і типами сільськогосподарських підприємств, різною ефективністю виробництва.

Аграрні відносини як складова частина усієї системи економічних і соціальних відносин є зв'язком між людьми, зайнятими в аграрній сфері з приводу виробництва, обміну, розподілу і споживання матеріальних благ. Основне ядро соціально-економічної структури аграрних відносин утворює система землеволодіння і землекористування, точніше відносини власності на землю.

Аграрні відносини виражають собою усю сукупність виробничих, соціальних, культурно-моральних стосунків між людьми, базуються на системі їх природних інтересів, на загальнолюдських цінностях і громадянських правах трудівника-землероба. Вони обумовлені наявністю в структурі продуктивних сил їх особливого типу, пов'язаного з безпосереднім використанням та відтворенням ресурсів, природи і землі як предметів, засобів і знарядь праці. Вони розвиваються відповідно до законів природи і вміння їх використати. Останнє припускає наявність прямого виробничого зв'язку працівників із

землею, здійснюваного в тих формах і тими способами, які виявляються ефективнішими з точки зору використання землі, виробництва продукції і забезпечення нею господарства і населення, поліпшення умов життєдіяльності і життєзабезпечення самих працівників сільськогосподарського виробництва і сільських жителів у цілому [6].

У сучасній економічній літературі розглядаються два основних напрями фундаментальних аграрних відносин:

- селянин як суб'єкт аграрних стосунків;
- право власності на землю і на інші засоби виробництва.

У селянина, як у будь-якого виробника, людський інтерес одержати зиск від своєї праці (початок усієї системи аграрних відносин) тісно пов'язаний з правом власності селянина на засоби виробництва, передусім на землю.

Важливо розглядати аграрні відносини у вузькому і широкому значенні: перше обмежене тільки сільським господарством, друге поширюється на всю систему економічних відносин, що складаються в суспільстві з приводу привласнення та використання землі, інших засобів сільськогосподарського виробництва в агропромисловому комплексі [2].

Іншими словами, аграрні відносини, в широкому розумінні, приймають риси агропромислових відносин. Аграрні відносини охоплюють весь процес розширеного відтворення в сільському господарстві, в його взаємозв'язках з іншими сферами АПК.

Суб'єктами аграрно-економічних стосунків виступають:

- сільські товаровиробники (незалежно від форми власності, на базі якої вони функціонують);
- працівники, зайняті на підприємствах виробничої і соціальної інфраструктури села;
- працівники галузей, що випускають засоби сільськогосподарського виробництва, переробляють і доводять до споживача його продукцію [1].

Конкретні мотиви, що змушують сільськогосподарських підприємців шукати тісніші зв'язки з промисловими фірмами і виробляти політикові координати спільних дій,

планування і організації виробництва, як правило, такі:

- зацікавленість у кращому використанні нової технології, енергетичних засобів і інженерних споруд;
- подолання тимчасового розриву між збиранням урожаю і початком періоду його переробки з метою підвищення якості продукції;
- потреба в поліпшенні властивостей продукції, яка транспортується з ускладненнями;
- обов'язкова прискорена переробка швидкопсувної сировини;
- доопрацювання продукції для закладки на зберігання;
- організація повнішого завантаження робочої сили в міжсезоння.

Досить частим у світовій практиці є формування потужних агропромислових комбінатів, що об'єднують в одній організаційній структурі не лише великі фермерські господарства, але і підрозділи з виробництва сільськогосподарської техніки і устаткування, переробки і збуту сільськогосподарської продукції.

Яка роль дрібних товаровиробників у системі агропромислового комплексу? Вони перетворюються, по суті, в постачальників напівфабрикатів. Селяни і фермери не лише економічно залежні від інтегрованих у комплекс монополій, але і технологічно включені до системи виробничого процесу під контролем останніх.

Переважаю підприємицький характер сучасних аграрних відносин накладає свій відбиток на особливості суб'єктів цих відносин, що, врешті-решт, визначає специфіку їх державного регулювання. Ці особливості виявляють себе здебільшого у сфері аграрного виробництва у вузькому розумінні. Головні з них такі: передусім, власник землі з економічної точки зору є спочатку власником елемента природи, але вирішальні можливості цього елемента визначаються вкладеним у землю капіталом, тобто фактичним перетворенням землі на землю-капітал. Причому зростання землі-капіталу пов'язано не лише з додатковими вкладеннями капіталу в землю, але і з двоїстою функцією поточних вкладень в землю. Ці вкладення не тільки відтворюють витрати, що здійснені для отримання кон-

кретного врожаю, вони також є об'єктивною умовою поліпшення якості землі й набуття нею рис основного капіталу [7].

Оскільки суспільство зацікавлене в розширенні виробництва сільськогосподарської продукції, держава повинна захищати зростання землі-капіталу, особливо це стосується орендарів. Необхідність такого захисту існує у зв'язку з можливістю, у разі припинення орендної угоди, втрати ними тих коштів, що вкладені в землю-капітал, а це підриває зацікавленість орендарів у зростанні вкладень у землю. Зважаючи на світову тенденцію ширшого запровадження орендних відносин, вирішення цієї проблеми із набуттям в Україні цивілізованих форм оренди обов'язково стане однією з важливих передумов оптимізації аграрного виробництва як виробничої форми упорядкування інтересів орендаря і власника землі. Суперечливими і тому надзвичайно складними для державного регулювання є економічні інтереси підприємця як самостійного суб'єкта аграрних відносин безпосередньо у сфері аграрного виробництва. Ця суперечливість виявляє себе в тому, що він зацікавлений у підвищенні продуктивності праці землероба і того ж часу прагне досягти цього за найменших витрат, а можливо, і зовсім без них зі свого боку. Регуляторна роль держави стосовно суб'єкта, як свідчить практика, охоплює декілька напрямів. Перший з них полягає в тому, щоб захистити безпосередньо виробника і забезпечити такий рівень задоволення його потреб, щоб це не позначилося негативно на якості його робочої сили.

Другий напрям полягає в економічному стимулюванні й розширенні придбання та ефективного використанні засобів виробництва шляхом, наприклад, впровадження сучасних форм кредитування (лізинг); захисту від таких, що перевищують здоровий глузд, банківських відсотків; підтримки вітчизняного виробника засобами виробництва. Нарешті, третім напрямом виступає така диверсифікація ринкових відносин і зв'язків, за якої кожний тип підприємницької діяльності в аграрному секторі мав би свою нішу [4].

При регулюванні ринкових економічних інтересів аграрних виробників, як суб'єктів аграрних відносин в широкому розумінні,

держава повинна враховувати можливість виникнення парадоксального ефекту, коли виробник зацікавлений у зростанні виробництва свого окремого господарства і водночас не менше зацікавлений у скороченні загального обсягу виробництва продуктів харчування. Джерело такого суперечливого інтересу полягає в тому, що для аграрного виробника втрати від скорочення власного виробництва за умови, що воно не припиниться зовсім, значно менші, ніж додатковий прибуток, що виникає зі зростанням цін в умовах значного скорочення виробництва продовольства. Для вирішення цієї проблеми держава може використати як економічні, так і владні повноваження. Економічні повноваження спрямовані на використання механізму ціноутворення, регулювання експортних операцій, на економічні санкції у разі скорочення виробництва, які в сучасних умовах йдуть на зміну

заохочення щодо скорочення виробництва, як це мало місце в США.

Владні санкції спрямовані на безпосередній державний контроль доцільності зростання цін шляхом аналізу собівартості виробництва продукції, заборони виробничого перепрофілювання виробництва, наприклад із вирощування технічних культур, що в сучасних умовах є одним із джерел значного підвищення цін на продовольство. Критерієм усіх цих заходів є забезпечення продовольчої безпеки, тобто гарантії оптимального задоволення потреб у продукції сільського господарства, навіть в його кризових ситуаціях.

Питання державної підтримки аграрного сектору економіки розвинених країн (передусім йдеться про сільське господарство) отримали останнім часом не лише чисто економічне значення, але й набули важливого соціального і політичного сенсу.

Висновки

Сучасні тенденції розвитку аграрних відносин свідчать про перетворення організації управління на самостійний фактор виробництва. Таке перетворення, з економічної точки зору, означає перетворення держави на суб'єкта аграрних відносин.

Держава як суб'єкт аграрних відносин відіграє системотворювальну роль стосовно всієї системи аграрних відносин. Ця роль забезпечується легітимізацією економічного і правового становища суб'єктів аграрних відносин, забезпеченням рівних умов їх діяльності, оптимізацією їх діяльності за допомогою ринкових важелів з огляду на загальні інтереси суспільства, тим, що держава виконує своє призначення як об'єднуючого суб'єкта аграр-

них відносин шляхом участі у вирішенні економічної долі кожного суб'єкта аграрних відносин.

Регуляторна роль держави, як суб'єкта аграрних відносин, змінюється і розвивається під впливом змін у загальній економічній кон'юнктурі. Такими постають зміни, пов'язані зі вступом України до СОТ. Вони вимагають від держави активних форм сприяння розвитку аграрного виробництва, забезпечення його конкурентоспроможності, захисту, у разі потреби, інтересів вітчизняного виробника і споживача. Загальним критерієм ефективності регуляторної ролі держави у сфері аграрних відносин є гарантування продовольчої безпеки держави.

Бібліографія

1. Болдуєв М.В. Державне регулювання земельних відносин / М.В. Болдуєв // Державне будівництво. – 2007. – № 1. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2007-1/doc/2/03.pdf>
2. Кваша С.М. Вплив світової фінансової кризи на розвиток аграрного сектору вітчизняної економіки / С.М. Кваша // Економіка АПК. – 2009. – № 5. С. 3–10.
3. Могильний О. Реалії і парадокси аграрної політики / О. Могильний // Економіка України. – 2008. – № 12. С. 40–51.
4. Пасемко Г.П. Аграрні відносини як об'єкт державного регулювання / Г.П. Пасемко // Державне будів-

ництво. – 2008. – № 2. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua>

5. Певзнер Е. Государственное регулирование сельского хозяйства / Е. Певзнер // АПК: экономика, управление. – 1998. – № 6. – С. 32–41.

6. Песцова О.С. Реформування земельних відносин – передумова становлення земельного ринку в Україні / О.С. Песцова // Вісник ХТУСГ: економічні науки. – Харків: ХНТУСГ, 2008. – Вип. 71. – С. 267–273.

7. Шутик І.І. Державні цілі аграрного розвитку та стан їх реалізації / І.І. Шутик // Вісник ХТУСГ: економічні науки. – Харків: ХНТУСГ, 2008. – Вип. 70. – С. 349–354.

Рецензент – доктор наук з державного управління, професор **І.П. Приходько**